

INCURSIUNE ÎN BIBLIOTECA MARELUI BAN AL OLTENIEI DIN CTITORIA MĂNĂSTIRII BISTRIȚA (SEC. XVI)

MONAHIA MARINA AVRAM
Mănăstirea Bistrița, Vâlcea

An Insight into the Library of the Great Ban of Oltenia from the Foundation of Bistrița Monastery (16th century)

ABSTRACT

Our research tackles the idea according to which Bistrița Monastery once had a library, similar to all the European Christian institutions. It was established a short time after the building of the monastery. Our attempt to reconstitute what once was here, to which we add the current situation, we consider to be a contribution to the history of Romanian culture. The books from the library were used over time not only by the clergy but were also available for the copyists and their work of multiplying the books for larger use. We also mention that the books were always available for external readers.

It is possible that the oldest part of the library was spread through known locations, but we assume that there may be handwritten and printed volumes, which we can not yet identify them through the libraries in South-Eastern Europe or even in that Western. In some cases, copies of books published by Romanian researchers were of great help, by which we were able to fill in the missing information (Gabriel Ștrempel, P. P. Panaitescu, D. H. Mazilu). Some of the manuscripts have been preserved, being relocated to state institutions such as the Library of Romanian Academy from Bucharest and some museums. Handwritten notes on many such copies prove that they have a place, at least virtually, in the monastery library; on their pages are notes equal to the deed of donation to the monastery.

Cuvinte-cheie: bibliotecă, ctitori, manuscris, Mănăstirea Bistrița, scriptoriu

Key words: library, founders, manuscript, Bistrița Monastery, scriptorium

Cercetarea noastră are ca scop principal ideea conform căreia Mănăstirea Bistrița a avut odinioară, ca toate așezămintele europene creștine, o bibliotecă. Aceasta s-a format cu siguranță la scurt timp după înființarea edificiului. Cărțile din bibliotecă au fost folosite în timp nu numai de slujitorii mănăstirii, dar au stat la dispoziția copiștilor în scopul multiplicării lor pentru folosul altora, totodată, fiind și la dispoziția cititorilor.

Cele mai vechi codice din fosta bibliotecă a mănăstirii (sec. XV-XVII) au rezultat din acțiunea de inventariere a operelor de artă aflate în biserici și mănăstiri, la inițiativa istoricului Dimitrie Papazoglu din anii 1859-1860. La districtul vâlcean a fost nominalizat istoricul și arheologul Alexandru Odobescu, cel care a avut această slujbă și a constatat că Mănăstirea Bistrița a fost una dintre instituțiile care au păstrat cele mai multe obiecte istorice și documentare de tot felul: icoane, vase de argint, stofe și cusături prețioase, odăjdii preoțești,

manuscrise românești, slave și grecești, cărți tipărite, piese unicate din patrimoniul cultural, precum și alte rămășițe vechi¹.

Datorită intervenției lui Alexandru Odobescu, cel care a descoperit bunurile mănăstirii ascunse în peștera de lângă edificiu, cărțile cele mai vechi – manuscrisele din secolele XV-XVII – au fost mutate de la Bistrița în instituții din București, precum Muzeul de Antichități al României, Muzeul de Artă Religioasă al României sau în alte instituții, urmând apoi, prin anii 1907-1910, să fie transferate la Biblioteca Academiei Române sau la Muzeul Național de Artă al României din București. Cercetările sale au fost publicate în *Revista Română pentru Științe, Litere și Arte* din anul 1861. Urmând această pistă istoriografică, am reușit să identificăm manuscrise slavo-române și românești incluse în cataloagele realizate de cercetătorii Gabriel Ștrempel, P. P. Panaitescu, la care îl putem adăuga pe Dan Horia Mazilu, dar și pe alți autori, care, în contextul unor cercetări speciale, au identificat unele volume bistrițene și le-au inclus în lucrările lor. Însemnările de pe multe exemplare fac dovada faptului că ele au loc, cel puțin virtual, în biblioteca mănăstirească, pe paginile lor aflându-se însemnările egale cu actul de donație pentru mănăstire.

Peștera existentă în apropierea mănăstirii noastre era prevăzută cu o prețioasă ascunzătoare a călugărilor bistrițeni, după cum afirma istoricul Alexandru Odobescu, oferindu-le oportunitatea de a scăpa de ădărele și cărțile antice lăuate de ctitori sau donatori, în paza lor, de pustiirile inamicilor țării².

Aici, din vremuri imemorale, au locuit pustnici. S-au păstrat, încă din vechime, moaștele Sfântului Grigorie Decapolitul, fiind la adăpost, în timp de jaf și cotropiri ale invaziilor barbare, obiectele de preț ale mănăstirii Bistrița, astfel încât s-au găsit în mănăstirea noastră mai multe ădăre și cărți vechi decât în alte mănăstiri. Astfel, au fost identificate 19 lucrări realizate încă din perioada veche a tiparului și un fond de manuscrise slavone, grecești și românești, alături de o colecție constituită din 390 de volume vechi ale scriitorilor bisericești, dintre care unele au fost trimise pentru păstrare la Moscova, în vremuri de restriște. Manuscrisele slavone au fost în număr de 80 de lucrări concretizate în *Evangelii, Psaltiri, Minee, Ceasloave, Pravile* canonice etc., scrise cu litere capitale și minuscule, de format în 2°, în 4°, și în 8°. Acestea pot constitui manuale de învățătură pentru laici și pentru călugări, ca și baza unui tratat de istorie bizantină, formând colecții de scrieri istoriografice pentru istorie bizantină încă din secolele XV-XVI³.

Manuscrisele grecești au fost în număr de 30, alături de tipărituri realizate la Veneția și în Țara Românească, de format în 4°, și în 8°, printre care se afla și

¹ Odobescu 1861, p. 704.

² Odobescu 1908, p. 5.

³ Mazilu 1994, p. 41.

un exemplar complet al *Mineelor* grecești tipărite la 1680 la Veneția, ce poartă însemnarea: „a lui Constantin Brâncoveanu vel logofăt, la 1687”. Manuscrisele românești au fost în număr de 40, reprezentate de *Psaltiri*, *Viețile Sfinților*, cărți dogmatice și învățături ale părinților bisericii etc., copiate, în mare parte, cu litere minuscule și cursive chirilice, de către călugării viețuitori ai mănăstirii.

Biblioteca mănăstirii mai cuprindea și cărți slavone tipărite încă din secolele XVII-XVIII, în Lavra Pecerska din Kiev, sub păstorirea mitropolitului Petru Movilă; în Lvov (Lemberg în Galiția), în Moscova, din zilele țarilor Alexei și Petru Ivanovici, în Târgoviște, sub Matei Vodă Basarab și doamna sa Elina, în Buzău, Târgoviște și București, sub domniile lui Șerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu. Un număr considerabil de cărți a provenit din oficinile tipografice din țările române, precum Brașov, Govora, Târgoviște, Iași, Snagov, Buzău, Râmnic, București, Sibiu etc⁴.

Dintre manuscrisele valoroase care au făcut parte din patrimoniul bistrițean, descrise în literatura de specialitate, mai putem exemplifica: *Psaltirea lui Branco Mladenovici* scrisă pe pergament în Serbia, la Barić, în anul 1346⁵, de diaconul Ioan Bogoslav, în limba slavă bisericească, pentru Branco Mladenović. Lucrarea este o ediție de lux scrisă cu cerneală neagră și chinovar, pentru titlul psalmilor și inițiala de început. Legătura este realizată din coperti de lemn, îmbrăcate în piele neagră⁶. Manuscrisul a fost donat Mănăstirii Bistrița de către doamna Despina, soția domnitorului Neagoe Basarab, sau de unchiul acesteia, Maxim Brancović⁷. Încă de pe prima filă cartea conține însemnări religioase atât în limba slavă, cât și în cea greacă⁸. Maxim Brancović, mitropolitul Serbiei, este cel care a ctitorit Mănăstirea Cruședol, avându-l pe Neagoe Basarab ctitor ajutător⁹.

Alcătuirea ciclului minologic își are obârșia încă din secolul al XI-lea, când – la Ierusalim și Constantinopol – încep să se scrie slujbele sfinților pentru toate zilele anului calendaristic, prilej în care are loc dezvoltarea *Sinaxarului* și o sinteză a slujbelor praznicale¹⁰. Aceste cărți fac parte din categoria *Mineelor*. Dintre ele putem exemplifica anumite manuscrise care fac parte din colecția celor douăsprezece *Minele*, cărți care cuprind slujbele sfinților pentru fiecare lună în parte: *Minei al lunii septembrie*, scris pe hârtie manufacturată ce prezintă filigrane. Acesta poate fi datat în secolul al XV-lea. La f. 98^v poartă însemnarea: „Această carte au închinat-o mănăstirii Sfântului Pandelimon ban Barbul și

⁴ *Ibidem*, p. 8.

⁵ Barbu 1986, p. 34.

⁶ Cartea se afla și în atenția lui Alexandru Odobescu, vezi la Odobescu 1861, p. 709.

⁷ Mazilu 1994, p. 39.

⁸ Panaitescu 1959, ms. slav 205, p. 301; Avram 2020, p. 1.

⁹ Filitti 1930, p. 47.

¹⁰ Pruteanu 2004, p. 23.

Pârvul vornic cu frații lor”¹¹. Așadar, acest manuscris a fost donat de către ctitorii așezământului monastic de la Bistrița călugărilor de la Muntele Athos. Se știe că ctitorii bistrițeni au participat și la fondarea altor mănăstiri athonite, precum Xenofon și Pantocrator. Un alt *Minei al lunii septembrie* a fost scris din porunca domnitorului Neagoe Basarab în anul 1513, la scurt timp de la înscăunarea sa pe tronul Țării Românești, manuscris pe care voievodul îl dăruiește Mitropoliei din Târgoviște în anul 1517, ulterior ajungând în Șcheii Brașovului¹². *Mineiul pe luna iulie* este redactat pe hârtie manufacturată ce prezintă filigran. Manuscrisul a fost scris de către grămaticul Mihail, în anul 1519, pe două coloane, cu câte 30 de rânduri pe fiecare pagină, cu litere semiunciale. Cartea cuprinde rânduiala sfinților aferenți lunii iulie, începând cu sfinții făcători de minuni și fără de arginți Cozma și Damian. Pe f. 158^v prezintă însemnarea datată din anul 1666: „O, censtite părinte, chir Gherasim ot Bistriță, leat 7174 [1666]”, înnoit fiind, ce putea însemna că exemplarul a primit o nouă legătură „în vremea egumenului Partenie în zilele lui Io Șerban voevod, luna iunie 14 zile în 7188 [1680]”¹³. *Mineiul lunii ianuarie* este redactat pe hârtie manufacturată, ce are filigran. Lucrarea este scrisă în scriptoriul Mănăstirii Bistrița de către diecii Dieniș și Dragomir în limba slavă bisericească de redacție medio-bulgară cu influențe sârbești¹⁴. În cuprins se află slujbele sfinților sărbătoriți în luna ianuarie, începând cu slujba Sf. Ierarh Vasile cel Mare. Dovada că manuscrisul a fost copiat în scriptoriul mănăstirii în ultimul an al domniei lui Neagoe Basarab a lăsat-o ultimul dintre cei doi copişti pe f. 312:

„[...] S-a scris această însemnare în sfânta Mănăstire Bistrița, în zilele cinstitorului și de Hristos iubitorului domn a toată țara Ungrovlahiei, Io Neagoe voevod, în anul 7029 [1521]. Această carte a dăruit-o jupân Preda la biserica Adormirii Prea Sfintei Născătoarei de Dumnezeu [...] Dieniș a început, eu mult păcătosul Dragomir am sfârșit”¹⁵.

La începutul secolului al XVI-lea (1512) de remarcat este circulația unui exemplar din *Tetraevangheliarul* slavon, proprietate a domnitorului Neagoe Basarab, fiind vorba despre cea de a treia carte tipărită în spațiul românesc de către ieromonahul Macarie. Cartea destinată domnitorului s-a tipărit pe pergament în anul 1512 la Târgoviște, a fost un exemplar de lux, cu frontispicii și letrine, în culori de carmin, alabastru, aur, posibil să fi fost realizate, în scriptoriul Mănăstirii Bistrița. Crucea în ciocul unui corb din scutul stemei țării este amplasată în mijlocul compoziției. Copertile cărții sunt din catifea verde

¹¹ Panaitescu 1959, ms. slav 254, p. 353.

¹² Mazilu 1994, p. 40.

¹³ Panaitescu 1959, ms. slav 271, p. 367.

¹⁴ *Ibidem*, ms. slav 262, p. 358.

¹⁵ *Ibidem*, ms. slav 262, p. 358.

decorate cu ferecătură metalică din aur și argint. Epigrafistul Grigore Tocilescu, care a cunoscut exemplarul, relatează că această carte a avut o inscripție pe copertă, scrisă în limba română, din care rezulta că tipăritura fusese luată de la mănăstire, de niște străini, și reținută până în perioada în care Preda Brâncoveanu i-a chemat în judecată în timpul lui Matei Basarab, aducându-i înaintea divanului, exemplarul fiind, în final trimis înapoi la Bistrița¹⁶. Un alt *Tetraevangheliar* datat în 1512, este cel ferecat prin contribuția financiară a lui Marcea postelnicul în anul 1519¹⁷. Acest manuscris de o aleasă valoare artistică, decorat cu viniete și ornamente de o finețe deosebită¹⁸, este redactat pe hârtie manuală, rezistentă și mai groasă, provenită de la o moară italiană, ce prezintă filigrane¹⁹. Manuscrisul cuprinde textul celor patru *Evangelii*, precedat de câte o *Predoslovie*, alcătuită de arhiepiscopul Teofilact al Bulgariei. Scris pe hârtie de bumbac orientală, acesta are 50 de coli. Donatorii sunt menționați în documentele epocii, din care știm că jupânul Marcea ocupa funcția de mare postelnic în 1510-1512, apoi clucer și mare vornic. Jupânița Marga este confirmată în 1531, când donează Mănăstirii Bistrița o porțiune din moșia Gârcovu²⁰. Ornamentația manuscrisului este realizată cu motive geometrice, și motive vegetale stilizate. Decorația frontispiciilor și a inițialelor imită motivele moldovenești, întâlnite la Gavril Uric. Artistul a folosit, în principal, albastru și auriu, apoi cărămiziu, verde deschis și roșu.

Lucrarea nu a fost numai ilustrată în mod deosebit, ci a fost și legată artistic, ferecată în argint aurit²¹ (**Fig. 1**). Ferecătura cărții este decorată în tehnicile specifice metalelor prin ciocănire, gravare și cizelare realizate de către meșteri locali, uneori sibieni sau brașoveni, ceea ce poate fi și situația exemplarului în cauză²². Cercetările mai noi atribuie ferecătura unui atelier muntean. Alexandru Odobescu descrie ferecătura manuscrisului astfel: „două plăci de acest metal cu figuri în relief [...] acoperă scorțele-i de lemn și sunt unite la spatele cărții printr-o zale formată cu lăntușe de sârmă de argint poleit, gourmette, purtând la fiecare verigă un năsturel de acelaș metal”²³. Așa cum declară autorul descrierii, această cizelură este asemănătoare cu a meșterilor argintari din Nürenberg, probabil invitați de către Neagoe Basarab. Pe prima copertă este reprezentată *Pogorârea la iad*, pe cea de-a doua, după tradiție, era reprezentată icoana hramului bisericii căreia îi era destinată cartea: *Adormirea*

¹⁶ Ștefănescu 1965, p. 125.

¹⁷ Giurescu 1943, p. 679. Vezi și Micle 1994, p. 54.

¹⁸ Mazilu 1994, p. 85.

¹⁹ Mazilu 1984, p. 79.

²⁰ Micle 1996, p. 247.

²¹ Giurescu 2000, p. 473.

²² Drăguț 1976, p. 141.

²³ Odobescu 1861, p. 738.

Maicii Domnului. Realizarea coperților poate avea legătură cu Mănăstirea Bistrița, coperta a doua reprezentând hramul mănăstirii, Adormirea Maicii Domnului²⁴. Din inscripția de danie aflăm: „A făcut acest *Tetraevanghel* jupân Marcea, mare postelnic, și jupânița lui Marga, în zilele lui Ioan Neagoe voievod și ale doamnei Despina, în anul 7027 [1518-1519]”²⁵. Postelnicul Marcea era înrudit cu familia Craioveștilor prin soția sa Marga, fiica lui Pârvu Craiovescu și sora voievodului Neagoe Basarab. Cartea a aparținut Mănăstirii Bistrița olteană, apoi a ajuns la Muzeul Național din București, de unde a fost transferată la Muzeul de Artă Religioasă creat în 1931. Din 1949 aparține Muzeului Național de Artă al României²⁶. Ioan Ionașcu, în studiile sale publicate în *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice* din anul 1942, atribuie dania acestui *Tetraevangheliar* ctitoriei de la Seaca, județul Olt, metoc al Mănăstirii Cozia, considerând că lucrarea a ajuns la mănăstirea noastră prin intermediul unor înalte fețe bisericești, egumen, stareț etc²⁷.

Dintre manuscrisele slavone descoperite de Alexandru Odobescu în peștera de lângă mănăstire în vara anului 1860²⁸ se distinge un *Evangheliar* din secolul al XV-lea. Acesta are o singură ilustrație, miniată în acuarelă. Cartea a fost pusă în legătură cu pictorul epocii, Trenk, cel care a fost însoțitorul lui Alexandru Odobescu în timpul campaniilor arheologice din Țara Românească în vara anului 1860. Acesta s-a ocupat cu reprezentarea grafică a peisajelor, monumentelor, ilustrațiilor și miniaturilor. Manuscrisul ajunge în custodia Muzeului de Artă Religioasă a României²⁹. Tot aici se mai află un alt *Evangheliar* redactat, după opinia istoricului Alexandru Odobescu, în anul 1521. În colecția decorată în acuarelă de către Trenk se păstrează copia primei pagini a *Evangeliei* lui Ioan. În frontispiciu este reprezentată stema țării, corbul ce are crucea în cioc, comparabil cu stema din primele tipărituri din Țara Românească³⁰.

Un alt manuscris demn de remarcat este *Viața și traiul sfinții sale părintelui nostru Nifon, patriarhul Țarigradului, carele au strălucit întru multe patimi și ispite în Țarigrad și în Țara Muntenească, scrisă de chir Gavril Protul, adică mai marele Sfetagorii (1495-1517)*³¹. Manuscrisul a fost redactat din porunca domnitorului Neagoe Basarab de către scriitorul hagiograf Gavril Protul, discipol al patriarhului Nifon³². După cum reiese din titlul acesteia,

²⁴ Micle 1996, p. 234.

²⁵ Tugearu 2006, p. 106.

²⁶ *Ibidem*, p. 100.

²⁷ Ionașcu 1943, p. 151-154.

²⁸ Brătulescu 1939, p. 77-82.

²⁹ *Ibidem*, p. 14.

³⁰ *Apud* Brătulescu 1939, p. 15.

³¹ Crăciun, Ilieș 1963, p. 145.

³² Mazilu 1994, p. 139.

cronica relatează evenimente din viața patriarhului Nifon, adus în Țara Românească de către Radu cel Mare în anul 1495, și mai prezintă informații istorice și politice³³ cu privire la domniile lui Mihnea cel Rău, Vlad cel Tânăr și, în special, Neagoe Basarab. În anul 1682, „Ioan ieromonahul ot Bistrița, egumen la Mănăstirea Trivale de lângă Pitești”, îl copiază în limba română în așa numitul *Miscelaneu* care, în 15 decembrie 1888, este dăruit Academiei Române de către mitropolitul Moldovei, Iosif Naniescu – inv. 464 (Fig. 2, 3, 4).

În timpul domniei lui Neagoe Basarab, în scriptoriul mănăstirii noastre, a fost realizat un codice *Albina*, mărturie fiind însemnarea din care prezentăm esența:

„[...] s-a scris această carte ce se dice *Albina* în Monăstirea Bistrița, în dilele prepriosului și de Christos iubitorului Io Negoe marele voevod și din porunca marelui Jupan Preda fiul marelui Dvornic Pârul, în anul 7027, [...] s-a sfârșit în luna noembrie în 23 dile. A scris mâna mult păcătossului și nevrednicului, sluga cea mai mică a domnului meu Jupan Preda, grămmăticul Dragomir”³⁴.

Diacul Dragomir termina de copiat acest manuscris la 23 noiembrie 1518. „Cartea de învățătură”³⁵ cuprinde maxime, învățături morale și extrase din autori ai Antichității elene – Platon, Aristotel, Pitagora – precum și lucrări patristice de Ioan Hrisostomul, Vasile cel Mare etc³⁶. În secolul al XVIII-lea, manuscrisul s-a aflat la familia logofeților Mușat și Nicolae³⁷. Tot din aceeași perioadă a fost redactat un *Apostol*. Acest manuscris este copiat „în anul 7028 [1519]. Eu preapăcătosul scriitor, Dragomir diacul”³⁸; terminat la 26 octombrie. Lucrarea a fost redactată din porunca ctitorilor Mănăstirii Bistrița și donat mănăstirii de marele ban Preda și marele vornic Pârul. Copist a fost diacul Dragomir în Țara Românească³⁹, în sediul Băniei, la Craiova, în limba slavă bisericească, pe hârtie manufacturată ce prezintă filigran. Uzual, cartea este denumită *Praxiu*. De la filele 175^v până la 176^v, se află însemnarea copistului manuscrisului, la indicația ctitorului Preda, cuprinde și tradiționalul blestem destinat răufăcătorilor⁴⁰:

„[...] Această carte numită *Praxiu* a dăruit-o jupan Preda în sfânta mănăstire numită Bistrița, în hramul Sfântului Nicolae. Fiindcă cine va îndrăzni s-o ducă din acest sfânt hram în alt loc sau călugăr, ori

³³ Mazilu 1974, p. 278.

³⁴ Odobescu 1861, p. 729.

³⁵ Mazilu 1994, p. 40.

³⁶ Mazilu 1984, p. 85.

³⁷ Ștrempele 1983, p. 181, ms. rom. 2126. La f. 315^v apare însemnarea: „Această carte ce se numește *Albină* iaste acum a mea, Nicolae Logofătul, rămasă din cărțile răposatului unchie-mieu, Mușat logofătul Mitropoliei. 1776 noembrie 20. Nicolae logofătul”.

³⁸ Panaitescu 1959, ms. slav 202, p. 297.

³⁹ Mazilu 1994, p. 39.

⁴⁰ Mazilu 2001, p. 277.

grămătic, sau om de rând, să fie blestemat de 318 părinți din Niceia și [...] și însuși jupan Preda a spus ca să se scrie acest blestem. Și s-a sfârșit această carte în luna octombrie a 26-a zi, sărbătoarea slăvitului mucenic Dumitru în scaunul Craiovei, sub protopopul Vlad Duhu”⁴¹.

Datorită relațiilor sale cu oficialii din țara vecină, Serbia, de unde provenea soția sa Despina, pentru completarea bibliotecii Mănăstirii Bistrița, domnitorul Neagoe Basarab achiziționează un manuscris *Sbornic*. Titlul acestui manuscris este unul convențional, fiind adunat din mai multe lucrări diverse de mică întindere. Cartea a fost lecturată de către membrii familiei voievodale, apoi a fost donată mănăstirii în anul 1519. Din *Prologul* acesteia reținem: „A fost la țarul Neagoe un an [...]”⁴². Codicele conține mai multe *Omilii* ale Sf. Ioan Hrisostom, scrise de un monah Iacov „Slavă lui Dumnezeu săvârșitorului întru toate. Pomeniți și pe cel ce s-a trudit, Iacov monahul”. La f. 230^v este menționat: „Această carte numită Panteleimon, a numitului lăcaș al Adormirii Preasfintei Născătoare de Dumnezeu, Stăpâna noastră și pururea Fecioară Maria, hramul mănăstirii numite Bistrița”⁴³.

Tot din Serbia provine și o *Psaltire*, copiată pe hârtie manufacturată cu filigan reprezentând o ancoră încadrată într-un cerc. Suntem în fața unei lucrări miniaturate. Din conținutul manuscrisului rezultă faptul că acesta provine dintr-un izvor sârbesc, mărturie fiind *Catavasiile* dedicate sfinților sârbi Simeon și Sava Nemanja și Ștefan Uroš Dečanski⁴⁴; Dečani, mănăstire din Serbia, de asemenea ctitorie a voievodului Neagoe Basarab.

O altă carte provenită din Serbia este *Pravila lui Matei Vlastares* – *Sintagma*. Manuscrisul face parte dintre operele juridice care au circulat în numeroase versiuni în epoca discutată⁴⁵. *Sintagma* a fost tradusă, după cum mărturisește istoriografia, din grecește, la porunca țarului sârb Ștefan Dušan⁴⁶. Este copiată pe hârtie manufacturată și face parte din manuscrisele decorate. Cartea a fost „alcătuită de Matei și dăruită Mănăstirii Bistrița de cneaghina Despina, eu păcătosul Udriște Năsturel din Fierăști am citit-o în anul Domnului 1636”⁴⁷. Udriște Năsturel, un mare cărturar al epocii, frate cu soția domnitorului Matei Basarab, a îndeplinit funcția de grămătic în cancelaria domnească⁴⁸. Însemnarea de mai sus demonstrează că eruditul „grămătic” a citit această

⁴¹ Panaitescu 1959, ms. slav 202, p. 297.

⁴² Mazilu 1994, p. 39-40.

⁴³ Panaitescu 1959, ms. slav 299, p. 403.

⁴⁴ Mazilu 1994, p. 39.

⁴⁵ Mazilu 1984, p. 85.

⁴⁶ Mazilu 1994, p. 67.

⁴⁷ Panaitescu 1959, p. 384.

⁴⁸ Mazilu 1974, p. 51-52.

normă. Ca un bun cunoscător al limbilor română și latină, a tradus în limba română din slavonă *Evanghelia învățătoare* și a contribuit la tipărirea multor cărți de cult. Horia Mazilu l-a apreciat ca fiind „primul ctitor al spiritualității românești moderne”⁴⁹. Spre finalul exemplarului, la f. 384, se află pecetea mănăstirii și ex-librisul „Vasile egumen ot Bistrița”. Apartenența la instituția noastră este demonstrată și pe ultima copertă în partea interioară, unde se păstrează un alt ex-libris: „Această carte este a Mănăstirii Bistrița”⁵⁰.

Dintre operele juridice, în biblioteca mănăstirii se mai aflau și *Pravila* sf. Ioan Postnicul, *Legea* împăratului Iustinian și *Zaonicul* țarului Ștefan Dușan, o colecție importantă care a constituit o sursă documentară pentru traducătorii din secolul al XVII-lea⁵¹. Acest manuscris, *Sintagma*, se prezintă sub forma unei culegeri de legi, cuprinzând toate cazurile de *Pravile*, realizate de ieromonahul Matei; cuprinde *Pashalia*, extrase din *Pravila* Sf. Ioan Postnicul, *Răspunsurile lui Nichita*, mitropolit de Heraclea, către un oarecare episcop Constantin, la *Întrebările* despre bigamie, *Pravila*, despre antimise etc⁵².

De la începutul secolului al XVII-lea, în biblioteca mănăstirii, se afla și un manuscris scris în limba greacă „de către Mateiu, smeritul mitropolit al Mirelor”⁵³, *Shujbă pentru Grigorie cel Mare Decapolitul*. Lucrarea cuprinde 96 de pagini. Titlurile capitolelor sunt evidențiate cu litere aurite și cerneală de chinovar, iar pentru restul manuscrisului s-a folosit cerneala uzuală, cea ferogalică. Pe prima filă ne întâmpină însemnarea scrisă în limba latină:

„Magni Gregorii Decapolitae historia vitae et miraculorum, item officium in eiusdem festo, in ecclesiis Graeco-Valachicis celebrari consuetum. Vixit ante mille annos. Corpus autem integrum et nunc ostenditur in templo monasterii Valachiae cis-alutanae de Bistricza”⁵⁴.

Prefața manuscrisului a fost întocmită sub îndrumarea egumenului bistrițean Teofil, atunci când au avut loc expedițiile militare ale principelui Transilvaniei, Gabriel Bathory, în Țara Românească. Aici autorul istorisește cum „a fost mântuit de la moarte de rugăciunile cuviosului [Grigorie]”⁵⁵, precum și cum au fost achiziționate sfintele moaște ale sf. Grigorie. Pe lângă acestea, manuscrisul mai cuprinde stihurile Vecerniei, Utreniei precum și *Viața și minunile Sf. Părintelui nostru Grigorie Decapolitul*. Mai târziu, în secolul următor, acest manuscris a fost și tipărit, întrucât la 29 iulie 1792 se menționează

⁴⁹ *Ibidem*, p. 293.

⁵⁰ *Apud* Avram 2020, p. 4- 5.

⁵¹ Mazilu 1984, p. 85.

⁵² Panăitescu 1959, ms. slav 286, p. 384.

⁵³ Iorga 1898, p. 241.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 240.

⁵⁵ Iorga 1925, p. 350.

că a fost copiat de către „Grigorie logofătul de la sfânta mănăstire Aninoasa”⁵⁶. „Această viață a sfântului, cuviosului și de Dumnezeu purtătorului, părintelui nostru Grigorie Decapolit o am scris-o după o filadră ce o am aflat la metohul sfiintii mitropolii, ce să numește Măgureanu, care aceia era cu tipar și cu toată orânduiala, adică cu vecernia, cu [...] care *Paraclis* l-am scris aicea [...]”⁵⁷, lucrarea este prezentată pe larg de istoricul Gabriel Ștrempel în *Catalogul manuscriselor românești*, este datată în anul 1792 și intitulată *Miscelaneu*.

Dintre manuscrisele slavone specifice secolului al XVII-lea putem aminti de o *Psaltire*, manuscris redactat pe hârtie manufacturată, în limba slavă bisericească, de către monahul Mardarie, purtând și însemnarea care localizează cartea la Mănăstirea Bistrița. Interesant este cum copistul dorește să rămână anonim, spunându-și „călugăr”, folosind aceeași metodă pe care o întâlnim și în Europa medievală în cazul diferitelor opere de artă, la care autorii nu și-au însemnat numele din prea mare modestie:

„[...] În țara Ungrovlahiei, în mănăstirea numită Bistrița, care se află la poalele muntelui numit Păpușa, unde este truda și ctitoria banilor, cu binecuvântarea și porunca părintelui nostru egumenul ieromonah chir Anania [...] s-a trudit la aceasta mai micul și cel mai de pe urmă, cel ce numai numele îl are de călugăr, lucrând mult, lenș și sărac în fapte bune, grăbit și bogat în păcate, robul robilor lui Hristos, iar numelui este: la început așadar a patruzecea cifră se află lângă cea dintâi, apoi la mijloc se află o sută și cea dintâi, se adună a patra, iar la sfârșit o sută și cea dintâi, îmbrățișând pe a zecea, în anul 7136 [1627], crugul soarelui 24, al luni 11, temelia 1, indiction 11, și am depus-o în mai înainte zisa Mănăstire Bistrița, în sfânta biserică, cu hramul Adormirii Preasfintei Stăpânei noastre Născătoare de Dumnezeu și pururea Fecioarei Maria, unde zac moaștele sfântului, precucuviosului părintelui nostru Grigorie Decapolitul [...]”⁵⁸.

Un alt manuscris necesar slujbei religioase este *Trebnicul*. Acesta este redactat în limba slavă bisericească, de redacție sârbă. A fost copiat pe hârtie manufacturată cu filigran, având o foarfecă în imagine. Cartea a fost tradusă din limba greacă, informație care rezultă din însemnarea de la f. 70-71^v, în care este menționat: „Pentru că și în izvodul grecesc am aflat împreună amândouă aceste rugăciuni pentru înnoirea bisericii și punerea crucii”⁵⁹. Pe ultima copertă, în partea interioară, citim însemnarea: „Am scris eu Preda, în anul 7153 [1645]”, iar pe f. 79^v este precizat: „Antonie ermonah igumen Bistriței leat 1742 avgust 8

⁵⁶Ștrempel 1995, ms. rom. 4468, p. 23.

⁵⁷ *Ibidem*, ms. rom. 4468, p. 23.

⁵⁸ Panaitescu 1959, ms. slav 175, p. 263.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 339.

zile”⁶⁰. Anul 1742 mai este menționat și la f. 65 în ex-librisul: „A Bistriței leat 1742”, la f. 83 este scris cu caractere latine „Popa Leontie Bethleni din Bistricza”⁶¹.

Totodată, din biblioteca mănăstirii noastre nu lipsesc nici culegerile de texte bisericești cunoscute sub denumirea de *Sbornic*. Există un manuscris în limba slavonă, de redacție sârbă care cuprinde *Cronografia* lui Gheorghe Hamartolos, *Cronografia pe scurt a patriarhului Nichifor*, și alte izvoare cu caracter asemănător⁶². Cartea poate fi considerată un tratat de istorie bizantină cu valoare istoriografică pentru spațiul sud-est european și românesc încă din secolele XV-XVI⁶³.

Dioptră caré să chiamă Oglindă. Titlul manuscrisului este detaliat în însemnarea de la f. 131^v:

„Această carte, ce se cheamă grecește *Dioptra*, slavonește *Zărțalo*, românește *Oglindă*, a scris-o mult păcătosul și nepriceputul ieromonah Silvestru din Țara Moldovei, în zilele binecinstitorului și de Hristos iubitorului Io Șerban voevod, în anul 7196 [1688] luna martie 20 zile, crugul soarelui 28, al lunii 14, numărul anului 7”⁶⁴. La f. 1 și 132^v este precizat: „Ștefan ermonah, egumen ot Bistrița”.

Chiar dacă scribul, ieromonahul Silvestru, a fost din Moldova, ex-librisul de pe f. 132 atestă cartea la Mănăstirea Bistrița. La f. 133^v este o altă însemnare:

„Și am scris eu, care mai la vale mă voi iscăli, în zilele prealuminatului nostru domn Io Alexandru Scarlat Ghica voevod, când au fost sfinția sa părintele arhimandritul, igumenul sfintei Mănăstiri Bistriții, chiriu chiriu Mihailos to Goirgiov [scris în limba greacă], la leatul de la zidirea lumii până acum 7275, iar de la Nașterea Domnului nostru Iisus Hristos până acum 1767, martie 14 dni. Constandin Runcanu, sud Gorj”⁶⁵.

Codicele a circulat de-a lungul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea sub diverse variante. Într-o altă variantă el este cunoscut ca *Miscelaneu de literatură monahală*, numit *Cartea sfântului Efrem Siriiianul, adică Harapul care să chiamă pre limbă elinească Parenisis, iar parenisis să tâlcuiască Poveste, Mângâiare, Cérere, Învățătură*. Pe f. 5^v al acestei variante se găsește însemnarea copistului cărții, Ilarion: „Ilarion ieromonah, proiguminul Bistriții, am scris această carte a Sfântului Efrem Siriiianul, dinpreună cu *Dioptra*, aprilie 20, 7259 [1751]”. Pe filele 238-341 se află *Dioptra*, adică „Oglindă din Sfintele Scripturi

⁶⁰ *Ibidem*, p. 340.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Mazilu 1984, p. 85.

⁶³ Mazilu 1994, p. 41.

⁶⁴ Ștrempel 1983, ms. rom. 2472, p. 283.

⁶⁵ Ștrempel 1978, p. 283.

și Dogme ale multor sfinți și dumnezești părinți făcută și așăzată, scrisă pre limbă slovenescă de cuviosul părintele Vitalie”⁶⁶. Însemnarea de proprietate în limba slavă este notată pe f. 341^v: „Această carte, numită grecește *Dioptra*, slavonește *Zerțalo*, românește *Oglindă*, am scris-o mult păcătosul și nepriceputul, eu robul lui Dumnezeu, Ilarion ieromonah, locțiitorul de egumen al Bistriții, în zilele lui Io Grigorie Ghica voevod. Martie 15 zile, 758, 1750”, iar la f. 185 este ex-librisul: „Această carte iaste a sfintei Mănăstiri Bistrița; martie 10, 1781. Iosif monah”⁶⁷. Copistul miscelaneului, Ilarion, mai este menționat și la f. 237, unde se explică mai detaliat:

„Sfârșit și lui Dumnezeu mărire. Aprilie 20, 7259 [1751]. Această sfântă și de suflet folositoare carte a sfântului Efrem Harapul o am scris eu, mult păcătosul Ilarion ieromonah, proin igumenul Bistriții. Cătră pravoslavnicii cetitori. [...], iar pre cât am putut am lucrat și precum am găsit în izvod am și scris, în sfânta Mănăstire Bistrița, ce are hramul Adormirii Născătoarei de Dumnezeu, unde să odihnesc moaștele sfântului și preacuviosului părintelui nostru Grigorie Decapolitul, fiind păstor aceștii eparhii preasfinția sa părintele chir Grigorie, episcopul Râmnicului Noul Săverin, și fiind igumen aceștii sfinte mănăstiri chir Antonie arhimandritul, în zilele Mării-sale Io Grigorie Ghica voevod. Tuturor plecat, Ilarion proigumenul Bistriții”⁶⁸.

Povestea manuscrisului este interesantă, însemnările coroborate de pe cele două variante dezvăluie faptul că *Dioptra* sau *Oglinda*, prin conținutul lor, au atras atenția bisericii, al copiștilor din mănăstire. Așa cum cerea protocolul, în calitate de patron au fost numiți domnitorii: Alexandru Scarlat Ghica și Grigorie Ghica, în cea de a doua variantă. Pe copistul Ilarion îl identificăm până la jumătatea secolului al XVIII-lea în numeroase manuscrise care au fost copiate la Mănăstirea Bistrița.

La sfârșitul secolului al XVII-lea, în Cancelaria Episcopiei Râmnicului, a fost redactat manuscrisul *Mântuirea păcătoșilor* de către grămaticul Vlad din porunca chiriarhului eparhiei, Ilarion al Râmnicului: „[...] În zilele blagocestivului creștin și de Hristos iubitor domn Ioan Constandin Basarab voevod Brâncoveanu, fiind mitropolit preasfințitul chir Teodosie, la leatul de la zidirea lumii 7207, iar de la spăseniia lumii 1699 [...]”⁶⁹. Lucrarea a fost oferită în dar „Popei lui Dumitru de pomeană, ca pre dânsa să cetiască și pre mine să mă pomeniască”. Din însemnarea de la f. 312 aflăm că „Popa Dumitru vnuc [nepot] Ilarion episcop, zăt [ginerelui] Udriște cupariul”. Prin circulația exemplarului,

⁶⁶ Ștrempel 1983, ms. rom. 2574, p. 317.

⁶⁷ *Ibidem*, ms. rom. 2574, p. 318.

⁶⁸ Ștrempel, 1978, p. 318.

⁶⁹ Ștrempel, 1983, ms. rom. 2517, p. 301.

acesta a ajuns și în Transilvania, la Teiuș (jud. Alba), în anul 1735, apoi manuscrisul ajunge în chinovia duhovnicului Macarie din sihăstria Peșterii bistrițene:

„Această sfântă carte ce se chiamă *Mântuirea păcătoșilor* au dat sfinția sa părintele Dimitrie, protopop ot vel Ocnă, duhovnicului Macarie din peștera Bistriții, de i-au făcut 300 sârindare și am adus eu, popa Mihail ot Teiuș, la leat 7243 [1735], februarie 25”⁷⁰.

Pe versoul f. 7 părintele schimonah Macarie oferă prin testament, în anul 1744, manuscrisul mănăstirii noastre:

„Această carte ce se cheamă *Mântuirea păcătoșilor* o am dat sfintii Mănăstirii Bistriții, să mă îngroape în sfânta mănăstire. Iar cine n-a ținea tocmeala, să fie proclet, blestemat, afurisit și anathema. Noemvrie 6 dni, 7252 [1744]. Macarie ieroschimonah ot peștera Bistrița, Dumnezeu să-l pomenească la Împărăția Lui cea cerească”.

Totodată, au existat anumite manuscrise sub forma unor *Miscelaneu*, realizate cu teme variate de către călugării bistrițeni. Dintre acestea amintim doar câteva.

Miscelaneu teologic, manuscrisul a mai fost supranumit *Voroavă de întrebări și răspunsuri* a Sf. Simeon. *Predoslovie* manuscrisului conține informația că acesta a fost scris în cancelaria Episcopiei Râmnicului de către părintele Serafim din Câmpulung, sub patronajul chiriarhului, în anul 1736, pe care apoi i-o dăruiește Mănăstirii Bistrița: „Chir Climent episcopul Râmnicului, dăruit-am această sfântă carte ce se cheamă Simeon Soluneanul, scrisă pe rumânești, Mănăstirii Bistriții”⁷¹. În anul 1737 manuscrisul este din nou copiat de către logofătul Radu și ajunge la Mănăstirea Hurezi. În *Predoslovie* au fost menționate datele legate de biografia viitorului episcop al Râmnicului, Climent, care a fost călugărit în această mănăstire, după care a fost trimis opt ani egumen al Mănăstirii Polovragi și, în final, a devenit episcop: „[...] văzându-i-să vredniciia, din porunca preacinstitei administrație, s-au ales și s-au rânduit igumen la sfânta Mănăstire Bistrița și fiind și acolo igumen [...] s-au făcut episcop scaunului Râmnicului”⁷².

Un alt *Miscelaneu de literatură monahală* este alcătuit sub forma unei culegeri de texte; a fost redactat din nou de:

„[...] Cel mai mic și smerit în cinul călugăresc Ilarion ieromonahul, carele și cinul călugării l-am luat aici într-această sfântă Mănăstire Bistrița [...] în zilele luminatului domn Io Mihai voievod,

⁷⁰ Ștrempel, 1878, p. 302.

⁷¹ *Ibidem*, ms. rom. 2099, p. 165.

⁷² *Ibidem*, ms. rom. 2594, p. 327.

ocârmuind sfânta biserică sfinția sa, părintele chir Climent, episcopul Râmnicului, și fiind egumen aceștii mănăstiri chir Antonie ieromonah [...] ghenarie 17 dni, leat 7252 [1744]”⁷³.

Lucrarea începe cu o *Prefață* în care autorul ne încredințează că: „[...] nu numai cu pâine va trăi omul, ci cu tot cuvântul carele iaste din gura lui Dumnezeu [...] toată Scriptura cea de Dumnezeu însuflețită iaste de folos, [...]”. De la f. 2-351 manuscrisul cuprinde *Învățăturile ale Sf. Simeon*, arhiepiscopul Tesalonicului, urmate de *Tâlcuiri* ale slujbelor bisericești ale lui Marco Evghenicul, mitropolit al Efesului. Cartea a fost copiată după un manuscris din Episcopia Râmnicului de călugărul Serafim. Titlul lucrării l-a însălat autorul însemnării marginale din anul 1781, ierodiaconul Iosif, împreună cu blestemul tradițional:

„Această sfântă carte ce se numește a lui Simeon Sololeanu iaste a sfintei Mănăstiri Bistriței, scrisă de Ilarion, proigumenul Bistriței. Iar cine va îndrăzni a o înstriina de la această sfântă mănăstire într-altă parte, să nu fie blagoslovit de cei 318 sfinți părinți de la Nichie și de precuviosul părintele nostru Grigorie Decapolit. Iosif ierodiacon Bistriței. Dechemvrie 22, 1781”⁷⁴.

Așadar, mult încercata ctitorie a Craioveștilor, după cum o consideră Dan Horia Mazilu, în tabloul sugestiv al activității literare a călugărilor bistrițeni, dispunea de o bibliotecă dotată cu un fond de carte destinat studiului și cercetării, formării copiștilor și copierii manuscriselor, provenite din două direcții. Cea dintâi era reprezentată de relațiile familiei ctitorului fondator cu personalități ale epocii din Serbia, iar cea de-a doua latură converge către așa-numitul patronaj de durată, sprijinit de domnitorul Neagoe Basarab, fondatorul instituției și urmașii săi⁷⁵.

List of illustrations

Fig. 1 – *Gospel* - cover setting 1512

Fig. 2 – Romanian manuscript from the Romanian Academy Library holdings (inv. 464), from Bistrița Olteană Monastery; leaf 2

Fig. 3 – Leaf 3 of the same manuscript

Fig. 4 – Another leaf from the same manuscript

⁷³ *Ibidem*, ms. rom. 2579. p. 320.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 320.

⁷⁵ Mazilu 1994, p. 39.

Fig. 1 – Ornament copertă – *Evangheliar* 1512; ferecătură

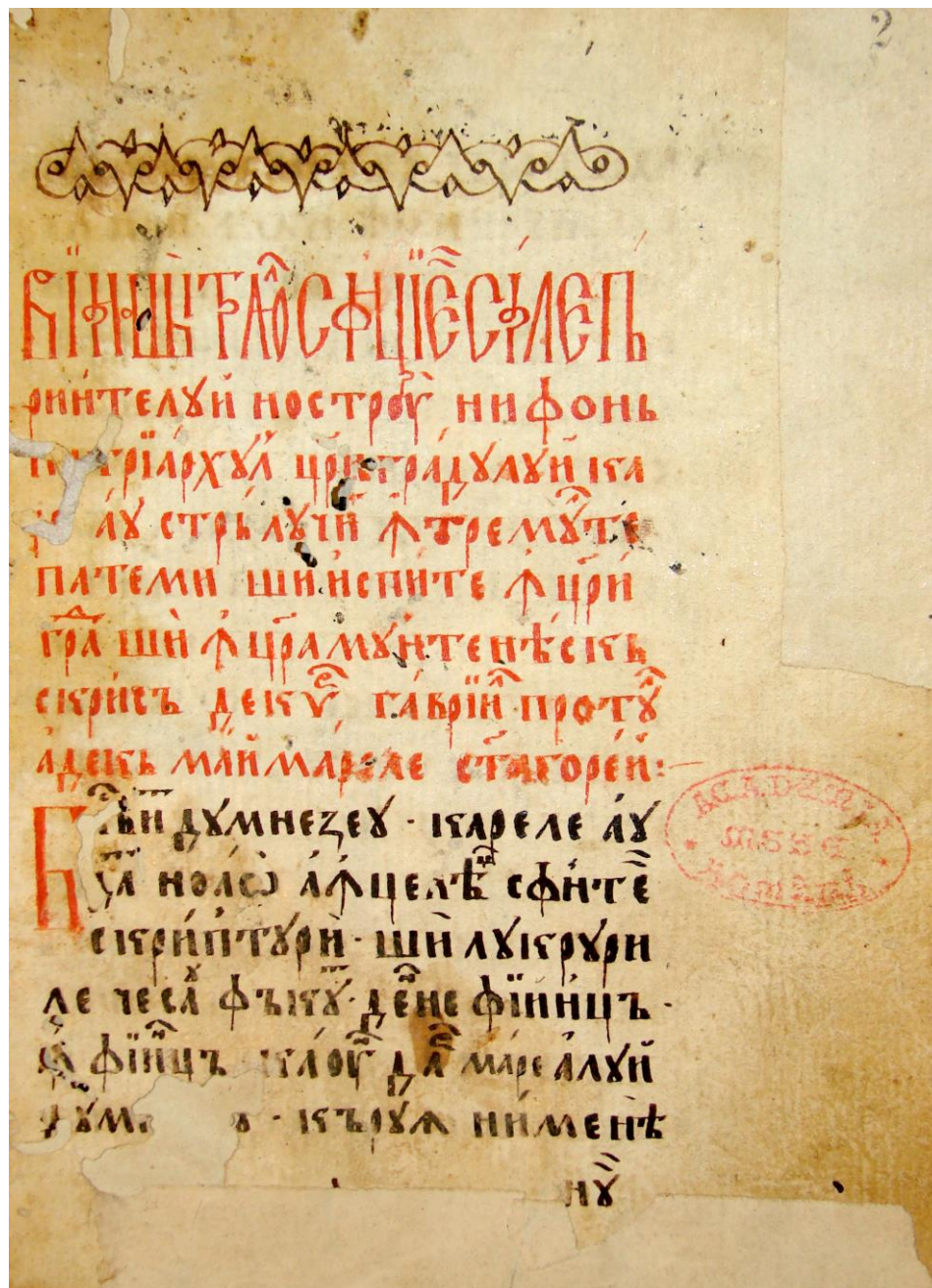

Fig. 2 – Manuscris românesc din Fondul Bibliotecii Academiei Române (inv. 464), provenit din Mănăstirea Bistrița olteană; fila 2.

Fig. 3 – Fila 3 din același manuscris.

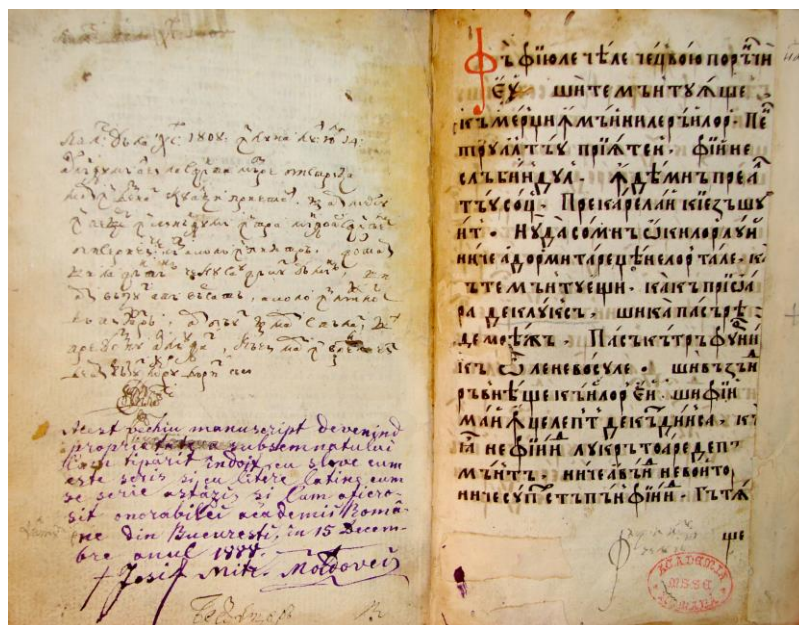

Fig. 4 – Altă filă din același manuscris.

Abrevieri bibliografice

- Avram 2020 – Marina Avram, „Ex-libris în carte vâlceană: Mănăstirea Bistrița”, în *Apulum – series Historia & Patrimonium. Supplementum*, LVII, 2020, p. 1-25
- Barbu 1986 – Daniel Barbu, *Pictura murală din Țara Românească în secolul al XIV-lea*, București, 1986
- Brătulescu 1939 – Victor Brătulescu, *Miniaturi și manuscrise din museul de artă religioasă*, București, 1939
- Crăciun, Ilieș 1963 – Ioachim Crăciun, A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV-XVIII privind istoria României*, București, 1963
- Drăguț 1976 – Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976
- Filitti 1930 – Ioan C. Filitti, *Banatul Olteniei și Craioveștii*, Craiova, 1930
- Giurescu 1943 – Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, partea a II-a, București, 1943
- Giurescu 2000 – Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, București, 2000
- Ionașcu 1943 – Ioan Ionașcu, „Mănăstirea Seaca-Mușetești (Olt)”, în *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XVIII, 1943, p. 137-155
- Iorga 1898 – Nicolae Iorga, *Manuscrise din biblioteci străine*, Întâiul memoriu, Ședința din 28 martie 1898, București
- Iorga 1925 – Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. I, București, 1925
- Mazilu 1974 – Dan Horia Mazilu, *Udriște Năsturel*, București, 1974
- Mazilu 1984 – Dan Horia Mazilu, *Literatura română în epoca Renașterii*, București, 1984
- Mazilu 1994 – Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche*, București, 1994
- Mazilu 2001 – Dan Horia Mazilu, *O istorie a blestemului*, București, 2001
- Micle 1994 – Veniamin Micle, *Medalioane bistrițene*, Râmnicu Vâlcea, 1994
- Micle 1996 – Veniamin Micle, *Mănăstirea Bistrița olteană*, Râmnic, Eparhia Râmnicului, 1996
- Odobescu 1861 – Alexandru Odobescu, „Despre unele manuscrise și cărți tipărite aflate în Monastirea Bistrița (Districtul Vâlcea în România)”, în *Revista Română pentru Științe, Litere și Arte*, 1861, p. 703-742
- Odobescu 1908 – Alexandru Odobescu, *Opere complete*, vol. III, București, 1908
- Panaitescu 1959 – Petre P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R. P. R.*, vol. I, București, 1959
- Pruteanu 2004 – Petru Pruteanu, *Tipicul Sfântului Sava*, Galați, 2004
- Ștefănescu 1965 – Ștefan Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965
- Ștrempel 1978 – Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I, București, 1978
- Ștrempel 1983 – Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. II, București, 1983
- Ștrempel 1995 – Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV, București, 1995
- Tugearu 2006 – Liana Tugearu, *Miniatura și ornamentul manuscriselor*, vol. II, București, 2006